

CTITORIA SPEOLOGICĂ CLUJEANĂ A LUI EMIL RACoviȚĂ

GHEORGHE RACoviȚĂ

Din tot ceea ce a durat nesecata putere creatoare a cercetătorului și gânditorul care a fost Emil Racoviță, înfăptuirea cea mai de seamă rămâne, fără îndoială, fondarea Institutului de Speologie al Universității din Cluj. Argumentele care pot sprijini o atare apreciere sunt numeroase și printre cele mai solide: acest așezământ a fost cea dintâi instituție științifică din întreaga lume profilată anume pentru studiul complex al peșterilor și, în general, al întregului domeniu subteran; odată cu el, în România a luat ființă primul institut de cercetare științifică; pentru Cluj cu precădere, dar și pentru tot cuprinsul Transilvaniei, el a constituit neîncetat un focar de cultură, cu iradiații care au răzbit mult dincolo de hotarele țării. Și multe alte aspecte ar mai putea fi invocate în același sens.

Evenimentul — pentru că apariția Institutului de Speologie din Cluj a reprezentat cu adevărat un eveniment pentru știința românească — a avut, ca orice fapt de însemnătate deosebită, un determinism de factură istorică pe care este bine să-l reamintim, pentru a înțelege cât mai corect momentul în care el s-a produs și devenirea pe care a cunoscut-o în timp.

După cum este îndeobște bine cunoscut, drumul pe care Emil Racoviță l-a străbătut în viața sa de naturalist nu a fost câtuși de puțin rectiliniu, căci l-au marcat hotărâtoare clipe de răscruce. Prima a constituit-o participarea la expediția antarctică de pe vasul „Belgica“, din 1897—1899, care i-a deschis pe atunci proaspătului doctor în științe de la Sorbona orizonturi de cunoaștere asemănătoare celor pe care le-a dobândit Charlee Darwin la capătul periplului circumterestru al corăbiei „Beagle“ și în care s-a încheiat mai apoi viziunea evoluționistă a marelui biolog. Cea de a doua este cea care a strămutat focarul de interes al lui Emil Racoviță din necuprinsul oceanelor în întinericul umed al peșterilor, și de ea se cuvine acum să ne apropiem mai mult.

În vara lui 1904, urmând programul de cercetări hotărât la Stațiunea maritimă „Arago“ de la Banyuls-sur-Mer, Racoviță a ajuns în apele arhipelagului Baleare. A avut atunci curiozitatea să pătrundă în splendoarea cristalină a celebrei Peșteri a Dragonului (Cueva del Drach) din insula Majorca. De aici, din apa limpede a unui lac subpământean, a scos la lumină un mic crustaceu orb și depigmentat, încă necunoscut zoologilor, pe care l-a descris un an mai târziu sub numele de *Typhlocirolana moraguesi*. Frapat de evidentele caractere adaptative ale acestei specii care se dovedea a-și trage sorgintea din apele sărate ale mării, Racoviță a avut marea intuiție de a întrevădea largile posibilități pe care un studiu aprofundat al animalelor cavernicole le-ar oferi în încercarea extrem de dificilă și de laborioasă de a

descifra mecanismele evoluției lumii vii. Și a trecut neîntârziat la fapte.

A început prin prospectarea sistematică a faunei pe care o adăpostesc peșterile Pirineilor. În mai puțin de doi ani de muncă, a reușit să-și creeze o imagine clară și încheată asupra particularităților biologice ale domeniului subteran. Și-a sintetizat gândurile într-o lucrare care — tipărită în primăvara lui 1907 sub titlul „*Essai sur les problèmes biospéologiques*” — a intrat în literatura mondială cu atributul definitiv de act de naștere și statut fundamental al biospeologiei științifice. Odată cu aceasta, a lansat coniraților zoologi tentanta invitație de a i se alătura într-un efort comun, menit să ducă la reconstituirea a ceea ce el denumea „istoria naturală a domeniului subteran”, punând astfel temelie unei întreprinderi științifice internaționale denumită „Biospeologica”.

Demersurile sale deschizătoare de căi insolite de cercetare au dat roade cu totul ieșite din comun. Până în 1919, întreprinderii „Biospeologica” i se asociaseră 40 de specialiști din felurite țări europene și chiar și din America. În bătrânul continent și în partea nordică a Africii fuseseră explorate cu minuțiozitate vreo 800 de peșteri. O colecție însumând 20.000 de exemplare din fauna cavernicolă putuse fi astfel alcătuită. Studiul ei dusesse la publicarea a 40 de memorii de specialitate care însumau 3.400 de pagini și care erau reunite în 4 impunătoare volume sub același titlu generic de „Biospeologica”.

Aici se ajunsese înainte de momentul în care a început să prindă contur ideea organizării la Cluj a unui institut de speologie.

Nasterea acestui nou instrument de cercetare științifică este nemijlocit legată de actul unic în istoria neamului — înfăptuirea Marii Uniri de la 1 decembrie 1918. A doua zi chiar după ce adunarea populară de la Alba Iulia făcuse cunoscută tuturor voința românilor de a sterge nefirestile frontiere care le fuseseră impuse de puteri străine și vrăjmasse, Marele Sfat Național instituia la Sibiu Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor românești din Ungaria. Având prerogativele unui guvern provizoriu, acest Conciliu Dirigent primise misiunea extrem de dificilă de a așeza pe tot cuprinsul nălmânturilor care reîntregeau țara rânduilele românești. Printre multe altele, se cerea așezat în cadru înnoit și învățământul universitar.

S-a hotărât în această ultimă privință ca întregului corp didactic existent la acea oră la Universitatea regească maghiară de științe „Francisc Iosif” din Cluj să i se ofere posibilitatea de a-și continua activitatea sub autoritate românească. Dar oferta a fost net respinsă, și iată ce notează Racoviță însuși pe marginea acestei atitudini: „Că de această constatare a faptelor care s-au petrecut în mai 1919 nu poate decurge nici blam și nici chiar reproș la adresa personalului didactic al fostei Universități maghiare, aceasta se înțelege de la sine, dar că aceste evenimente au putut servi drept pretext de calomnie față de guvernul revoluționar de-atunci, aceasta este realmente revoltător; există, în fapt, puține exemple de atare generozitate față de niște duri asupritori ca cea arătată cu această ocazie de oamenii de acțiune transilvăneni care își asumaseră, în acea vreme, greaua și periculoasa sarcină de a-și reorganiza țara eliberată”¹.

Firescul refuzului exprimat de profesorii maghiari, ca și insinuările răuvoitoare care i-au fost adăugite și pe care le încredințează Emil Racoviță sunt, toate, urmări directe ale stării de spirit dominantă în vechea universitate clujeană. O stare de spirit pe care a pus-o în limpede lumină regele Ferdinand I, venit anume la Cluj pentru a fi partaș la inaugurarea de la 1 februarie 1920 a noului așezământ de cultură. Spunea cu acel prilej suveranul României Mari : „Aici, în acest oraș, care sub stăpânirea de ieri ajungesc centrul concepției maghiare în Ardeal, fosta Universitate ungurească, întemeiată în bună parte și cu banul românesc, și de formă cu cele mai dulci făgăduințe de toleranță — cursurile erau să fie paritetice — a devenit în curând focarul gândirii maghiare exclusiviste față de orice alt sentiment național. Nicăieri, poate, nu s-a simțit mai nemilos pumnul stăpânirii trecute pe sufletul românimii, ca în Clujul unguresc cu universitatea lui“².

În fața unei atât de amare dar și atât de vădite respingeri a mâinii ce fusese cinstit întinsă, Consiliului Dirigent nu-i rămâneau prea multe alternative de acțiune. La 12 mai 1919, el intră efectiv în legitima posesie a universității clujene și începe grabnic reorganizarea ei. Pentru aceasta, constituie o „Comisiune universitară“, în fruntea căreia îl așează pe profesorul Sextil Pușcariu, care abandonează catedra ce-o ocupa la Universitatea din Cernăuți pentru a-și pune priceperea și energia în slujba reclădirii celei din Cluj. Numit, în temeiul enormelor servicii aduse în împlinirea acestui nobil țel, rector al proaspăt născutei Universități a Daciei Superioare, profesorul Pușcariu va rememora în primul său raport făcut în această calitate drumul ce fusese parcurs și principiile călăuzitoare ce fuseseră stabilite la începuturile lui. Scria eruditul lingvist : „Trebuiau, înainte de toate, câștigați, pentru universitate, câțiva stâlpi puternici, înduplecați câțiva dintre cei mai de seamă savanți ai noștri, din țară și din străinătate, ca să se mute la Cluj, iar în jurul acestor bărbați cu renume și cu experiență universitară să se grupeze cele mai remarcabile talente ale generației tinere de învățăcei români“³.

Dintre oamenii de știință porniți de pe pământ românesc și statornic așezați în reputeate centre de creație de pe continent, la chemarea lansată de Comisiunea universitară au sfârșit prin a răspunde juristul Vasile Dimitriu, medicul Constantin Levaditi, matematicianul Dimitrie Pompeiu și biologul Emil Racoviță.

S-a încetățenit obiceiul de a se afirma că, revenind în patrie pentru a se așeza în rând cu cei ce se apucaseră să făurească vatră de spiritualitate românească în Transilvania, Racoviță a abandonat în Franța o strălucită situație. Adevărul nu este în întregime acesta. Naturalistul născut pe plaiuri vasluiene era, ce-i drept, beneficiarul unei moșteniri științifice de excepție. O dobândise de la mentorul său, profesorul Henri de Lacaze-Duthiers, care îi obținuse numirea în funcția de subdirector al Laboratorului „Arago“ și care îl făcuse prin testament coproprietar și, implicit, codirector al revistei „Archives de Zoologie expérimentale et générale“. Dar atât stațiunea de la Banyuls-sur-Mer, cât și prestigiosul periodic de zoologie erau ctitorii ale marelui savant de la Sorbona. Cât privește autoritățile universitare pari-

ziene, acestea n-au găsit de cuviință să-i acorde lui Racoviță mai mult decât gradul de șef de lucrări. Timp de două decenii... Iar în rest, tot ceea ce a înfăptuit perseverența și geniul moldoveanului al cărui unic crez era acela de a sluji știința s-a născut din munca lui și, mai ales, din sacrificiile lui. Fără alt ajutor decât sprijinul moral al unor prieteni de bună-credință !

Să revenim încă la înlănțuirea de fapte care a început în vara lui 1919.

Prima verigă a legăturii care s-a întins între Cluj și Banyuls-sur-Mer a constituit-o o scrisoare pe care președintele Comisiunii universitare i-o trimitea lui Emil Racoviță la 27 iunie și prin care îi făcea cunoscută propunerea de a ocupa în structura noii universități funcția de profesor titular la catedra de biologie generală a Facultății de Științe. După un oarecare răgaz de chibzuință, răspunsul lui Racoviță pornește la 9 iulie. Dar este negativ ! La cei 51 de ani ai săi, mult încercatul naturalist își argumentează astfel refuzul :

„Meseria mea nu este de a fi «profesor» ; n-am ținut niciodată lecții de zoologie clasică pentru a pregăti elevi în vederea licenței sau a altor examene elementare. Specialitatea mea este dirijarea lucrărilor de cercetare, administrarea institutelor de istorie naturală și explorările oceanografice ori terestre [...]

Sunt un om deja în vârstă ; nu mai pot conta decât pe puțini ani de activitate științifică. Nu cred că, schimbându-mi acum specialitatea, as putea obține un rezultat satisfăcător, atât pentru Universitate, cât și pentru desăvârșirea lucrărilor personale pe care le-am întreprins.

Explorările mele m-au costat suferinți cronice, astfel încât starea mea de sănătate lasă de dorit. Nu mă mai pot bizui pe energia și puterea de muncă necesare pentru a îndeplini rolul activ și militant pe care doriți să mi-l încredințați.

Aceste fapte vă vor convinge că nu bunăvoința este aceea care îmi lipsește, ci forța și, de asemenea, convingerea că aș putea ocupa în mod util postul de onoare pe care mi-l propuneți”⁴.

Neașteptată și dezamăgitoare, respingere de către Emil Racoviță a ofertei care i se făcuse aducea Comisiunea universitară în impas, ea fiind departe de a avea la îndemână un înlocuitor care să se bucure de același prestigiu în comunitatea științifică. Și, totuși, o soluție exista. Ea a fost găsită de gândirea mai îndrăzneată a lui Victor Babeș și înaintată spre examinare confratilor din Comisiune în sedinta care i-a reunit la 16 august. Ineditul ideii asupra căreia s-a oprit în căutările lui reputatul bacteriolog consta în faptul că Emil Racoviță putea rămâne pe deplin folositor în ființarea noii universități și fără a fi numai decăt dascăl, ci continuându-și pur și simplu opera științifică pe care o începuse. Prea evidentă și prea realistă în substanța ei pentru a nu fi cu ușurință îmbrățișată, idee aceasta i-a fost transmisă lui Racoviță acum prin intermediul secretarului general al Resortului Instrucțiunii publice din Consiliul Dirigent, doctorul Onisifor Ghibu. Acesta îi scria la 1 septembrie : **„Comisiunea universitară a fost de părere să fie creată pentru Dvs., la Facultatea de Științe din Cluj, catedra pe care o veți socoti ca fiind cea mai convenabilă și în serviciul căreia nu veți avea**

obligații profesionale în sensul dat în mod obișnuit acestui cuvânt, ci doar acelea de îndrumător în cercetările științifice”⁵.

Anulându-i total argumentul cu cea mai mare pondere obiectivă, propunerea reinnoită care i se făcea lui Racoviță nu-l mai putea lăsa în cumpănă. În fond, compatrioții lui nu-i cereau altceva decât să transpună în capitala Transilvaniei tot ceea ce înfăptuise pe țărmul Mediteranei și să adâncească de aici, dar cu câștig lărgit și diversificat, brazda pe care deja o trasase. Întărită în hotărâtoare măsură și de imboldul sângelui, propunerea nu mai putea primi decât un singur răspuns: acceptarea. Și l-a primit!...

Dacă libertatea de opțiune izvorâtă din clarviziunea unor savanți transilvăneni să cadă orice rezervă care ar fi putut menține îndoielnică revenirea în patrie a lui Emil Racoviță, este ușor de înțeles că ea a decis totodată și profilul „catedrei” pe care acesta era chemat s-o organizeze la Cluj. Nedornic să se confrunte cu o nouă și dificilă experiență în profesiunea sa, el n-a mai avut nici un moment de ezitare: la Cluj nu putea crea decât un institut de speologie.

Dintotdeauna un om de acțiune, Racoviță și-a însoțit imediat decizia cu fapte. La 27 septembrie, deci la exact trei luni după ce Sextil Pușcariu își pusese semnătura pe prima solicitare a Comisiunii universitare, el trimitea scrisoarea sa de răspuns, în care exprimarea acordului era deja urmată de considerații privind funcționalitatea și rostul organismului științific pe care îl vedea născându-se în sânul Facultății de Științe. Acesta s-ar fi convenit să fie „...nu numai un factor de cultură românească, dar și un centru de atracție pentru studenții și savanții străini”⁶ — nota Racoviță cu gândul la ceea ce fusese până atunci în esența ei „Biospeologie” și fidel puternicului spirit cooperatist care îi marca întreaga gândire. Iar ideea aceasta — atât de laconic circumscrisă încât riscă să fie trecută cu vederea — este de o copleșitoare importanță, pentru că ea a reprezentat în fapt cheia de boltă a existenței institutului clujean pe parcursul întregii perioade interbelice.

Începutul fiind de-acum făcut, sirul întâmplărilor se va lega în continuare de la sine, depănându-se în ritm susținut și cu puține poticneli. După ce o împrejurare prielnică îl pune la Paris în fața prisa se sfătuiască în amănunt cu mulți dintre vechii lui prieteni. La mului ministru al României, Alexandru Vaida-Voievod, care îl privește cu multă înțelegere proiectele, Racoviță pornește spre țară la 28 octombrie. Repetate drumuri între Cluj, București și Iași îi îngăduie alegerea celor mai bune căi prin care și-ar putea atinge țelul îl ajută oameni cu îndelungată și consistentă experiență. Ioan Cantacuzino, Dimitrie Voinov, Nicolae Leon, Paul Bujor, Ludovic Mrazec, Grigore Antipa și alții al căror cuvânt se baza pe competență îi sprijină și îi încurajează intențiile. Ajuns astfel la convingerea că planul pe care l-a înjghebat nu suferă de fisuri stânenitoare, Racoviță purcede la acte finalizatoare. La 14 decembrie depune la Resortul Instrucțiunii publice un memoriu în care se străduiește să-și rezume punctele de vedere și a cărui idee centrală este aceea că înființarea la Facultatea

de Științe a unui institut de speologie are incontestabilul avantaj de a elimina riscurile inerente oricărui demers inedit, căci în spatele unui atare institut s-ar afla bogate și asigurătoarea experiență câștigată de „Biospeologie“. „Propun deci — scria Racoviță — să transportăm la Cluj acest institut, ce nu e o făgăduință a viitorului, ci o organizație veche, cu rezultate vădite“. Și adăuga mai departe: „Speologia e cu totul la locul ei în Cluj, că acest oraș este situat în mijlocul unei regiuni muntoase, cu peșteri multe, în care s-a descoperit deja o faună interesantă“⁷.

Completat cu un „Proiect pentru crearea unui Institut de Speologie la Facultatea de științe din Cluj“, memoriul redactat de Emil Racoviță — în pripă și cu destule imperfecțiuni, după cum va aprecia el mai târziu — este aprobat de Consiliul Dirigent deja la 17 decembrie. A doua zi, șeful Resortului Instrucțiunii publice, doctorul Valeriu Braniște, semna împreună cu Racoviță un contract în care erau detaliat stipulate toate elementele de structură și de funcționare a viitorului institut. Apoi, la 27 ianuarie 1920, era emis decretul regal prin care doctorul Emil Racoviță era numit profesor titular de biologie și director al Institutului de Speologie, cea dintâi funcție fiind de fapt onorifică. O va exercita în realitate René Jeannel, omul care i se alăturase lui Racoviță în campaniile lui biospeologice încă din 1905 și care îi devenise curând după aceea cel mai apropiat colaborator și cel mai fidel prieten. Ca urmare, același decret îi va conferi și savantului francez titlul de profesor universitar, atribuindu-i totodată postul de director adjunct al Institutului. Supus dezbaterii în Parlament, proiectul de lege este votat în Camera deputaților, la 26 februarie și de Senat la 10 martie. În sfârșit, la 26 aprilie 1920, Ferdinand I promulgă „Legea privitoare la crearea unui Institut de Speologie la Universitatea din Cluj“ și, cu aceasta, ctitoria speologică clujeană a lui Emil Racoviță își vedea statuată oficial existența. Neîndoielnic nici o altă instituție științifică românească nu a fost clădită pe o bază juridică atât de largă și atât de solidă!

Inarmat cu un atare mănunchi de acte de natură să-i netezească simțitor drumul, directorul noului institut e pornit cu hotărâre la edificarea efectivă a acestuia. A adus din Franța — nu fără peripeții — prețioasa zestre pe care o promisese și pe care înțelegea s-o pună în întregime la dispoziția Facultății de Științe. O foarte valoroasă bibliotecă, multime de ustensile de laborator și, mai cu seamă, impresionanta colecție de animale cavernicole au fost rânduite în încăperile ce-i fuseseră afectate, așa încât toamna lui 1920 găsea Institutul de Speologie dotat cu o bază materială pe deplin suficientă pentru a putea intra în funcțiune. Mai trebuia constituită doar echipa de lucrători.

Din acest ultim punct de vedere, intențiile lui Racoviță ne apar ca fiind mai degrabă modeste. Ne apar numai, fiindcă ele nu s-au desprins dintr-o limitare ori timiditate excesivă, ci din însăși concepția de căpătâi pe care savantul a așezat-o la temelie institutului său. Așa cum am remarcat deja, el nu a gândit nici un moment la o întemeiere în înțelesul strict al cuvântului, ci doar la un

transfer, la o strămutare pur geografică a unui angrenaj de cercetare științifică îndelung verificat în practică. De altfel, nota dominantă a activității Institutului de Speologie din Cluj a fost aceea de centru de coordonare. Nașterea lui nu a însemnat câtuși de puțin moartea întreprinderii „Biospeologica”, ci, dimpotrivă, instituționalizarea ei, cu posibilități mult mai consistente de exprimare și cu perspective mult mai promițătoare de dezvoltare. Uriașă muncă de dirijare pe care Racoviță a început-o și a desfășurat-o timp de 15 ani pendulând între Banyuls și Paris a fost continuată la Cluj, fără nici un rabat în privința anvergurii și a nivelului ei de eficiență.

Echipa de cercetători angajată la Institutul de Speologie nu a fost așadar nicicând prea numeroasă, lui Racoviță și Jeannel alături rându-li-se în ani puțini alți naturaliști. A venit mai întâi, în 1922, elvețianul Pierre-Alphred Chappuis, care a ocupat funcția de subdirector refuzată de românul Constantin Ionescu, omul căruia Emil Racoviță îi înlesnise primii pași în prospectarea biospeologică a peșterilor carpatine încă de prin 1910. În același an 1922 a fost încadrat apoi ca asistent Valeriu Pușcariu, care va deveni mai târziu unul din protagoniștii cei mai ardente ai ocrotirii naturii în România. În fine, în 1930, și-a început cariera, tot ca asistent, Radu Codreanu, care va sfârși prin a se impune cu autoritate în biologia românească, urcând în ierarhia științifică până la înaltul nivel de membru titular al Academiei.

Grupul restrâns al acestor specialiști era completat de figura cu totul originală a unui sas, pe numele său Ioan Roth, care se mândrea cu titulatura de șef de echipă speologică (numai că o asemenea echipă nu prea exista!) și care avea două însușiri deosebite: de a nu-și scătuți niciodată răbdarea cu care migălea în căutarea micilor gănganii subterane ce alcătuiau materialul de studiu al lui Jeannel și de a nu se lăsa în nici un chip dezamăgit de interminabilele eșecuri cu care se soldau încercările sale de a doborî păsările pădurii cu o arhaică și înfricoșătoare pușcă de vânătoare...

În spiritul ideii de continuitate după care se călăuzea, Racoviță a năzuit de la bun început — în pofida forței umane aproape precară de care dispunea efectiv instiutul — să dea amplă dezvoltare programului de cercetări. O îngăduiau, fără opreliști, formulele cooperatiste pe seama cărora funcționase și până atunci „Biospeologia”. Extensia câmpului de investigație speologică trebuia să însemne, de pildă, abordarea unor cercetări de chimie, de fizică și de meteorologie având drept obiect fenomenul major al carstului care este peștera. O plănuită colaborare, care implica erudiția în materie a profesorului Dragomir Hurmuzescu, ar fi fost cheazășie a succesului. Racoviță intenționa, de asemenea, să înființeze un laborator subteran în Ghețarul de la Scărișoara, peșteră care îi atrăsese atenția prin neobișnuita varietate a direcțiilor de studiu pe care le oferea și căreia îi va consacra, de altfel, o amplă monografie — — singura sa lucrare speologică al cărui subiect a evadat circumscrierii biologice. Este aproape inutil să mai subliniem că astfel de aspirații spre o îmbogățire crescândă a preocupărilor erau orientate, în ultimă instanță, spre o necesară materializare a acelui atribut de știință sintetică pe care Racoviță însuși

il recunoscuse speologiei și, deci, spre o cunoaștere cu adevărat complexă a domeniului subteran.

Din nefericire, toate acestea nu au rămas decât frumoase dar simple năzuinți. După suflul înnoitor care animase spiritele în efervescența atotcuprinzătoare născută din împlinirea atât de doritei reîntregiri a țării, lucrurile au început să fie recuperate în uzatele dar statornicele lor făgașuri. Guvernele s-au schimbat, inerția aparatului administrativ a ieșit din nou la suprafață și vechile promisiuni au fost date încetul cu încetul uitării. „Istoria organizării Institutului de Speologie [...] se leagă de răfuielele mele cu dl Birocratescu pentru a-l determina să-și îndeplinească angajamentele”⁸ — mărturisea Emil Racoviță în primul raport redactat în calitate de director, acest „Domn Birocratescu” fiind personajul închipuit prin care el identifica tipul funcționarului nepăsător și incapabil să vadă ceva dincolo de litera strictă a unor regulamente adesea anacronice.

Dacă Institutul de Speologie din Cluj nu a ajuns să se încadreze programului de dezvoltare a cercetării biospeologice ale cărui etape majore fuseseră definite de Emil Racoviță încă din 1907, cei ce l-au slujit au făcut în schimb toate eforturile pentru ca cel puțin realizările de până atunci dobândite de „Biospeologica” să poată fi duse mai departe. Ca urmare, într-o întovărire sudată în lungi ani de trudă, Racoviță și Jeannel au demarat cât mai grabnic le-a stat în putință explorarea speologică a Carpaților și, îndeosebi a Munților Apuseni.

Începutul a fost făcut în primăvara lui 1921, prin câteva vizite sumare întreprinse în Masivul Trascău, în încă de pe atunci bine cunoscuta Peșteră a Meziadului și în Valea Cernei. A fost mai curând o tatonare, o primă luare de contact cu specificul carstului carpatin. Apoi din septembrie 1921, au urmat marile campanii biospeologice, o sumă de explorări sistematice având drept epicentru de interes Munții Biho-
rului și care au dus în timp la descifrarea multor particularități fundamentale ale atât de originalei faune subpământene cantonată între Mureș și Someș.

Pentru Emil Racoviță însă, vremea expedițiilor speologice a fost scurtă. Toate eforturile pe care i le ceruse viața, toate asprele încercări la care îl supuseseră peregrinările sale naturalistice, toată zbaterea pe care o impusese împlinirea îndatoririlor asumate, toate acestea au avut un cuvânt de spus. În iunie 1923, ieșind după câte se pare din adâncurile prăpăstioase ale peșterii pe care o îndrăgise cel mai mult — misteriosul Ghețar de la Scărișoara —, el a suferit o sincopă care i-a interzis practic de-atunci speologia pe teren. Racoviță n-a mărturisit-o ca atare, dar duritatea realității i-a îngenucheat voința. Cu șapte decenii în urmă, explorarea speologică era o probă de rezistență cărora astăzi puțini mai trebuie să-i facă față. Cu o tehnică încă embrionară și cu mijloace de transport socotite acum arhaice speologii acelor timpuri deveneau cu adevărat expediționari la fiecare ieșire în munți. Iată, de pildă, cum descrie Racoviță greutățile pe care le ridica doar drumul de apropiere spre același Ghețar de la Scărișoara :

„Dacă un drum de fier (întortocheat) te transportă (fără nici o grabă) până în orașelul Câmpeni, trebuie să închiriezi (foarte scump) o căruță pentru a ajunge (zdrobit) la Gîrda, după un parcurs de 27 km pe un drum (desfundat) care urmărește pitoreasca Vale a Arieșului Mare. Mai departe nu mai e nimic carosabil; încaleci (cu preț mare) un căluț de munte cu pas sigur și cu șa improvizată, în timp ce bagajele, legate ca vai de lume, se zgâlțâie cu disperare pe spinarea ecvideelor de povară“⁹.

În pofida răgazului extrem de scurt în care i-a stat în puțință să învingă atare dificultăți, Racoviță a exploatat la maximum timpul și, în afara roadelor biospeologice pe care le-a cules, a cuprins în aria preocupărilor sale felurite alte aspecte din complexitatea peisajului fizic și uman al Apusenilor.

A remarcat mai întâi, cu mâhnire și revoltă, degradarea splendidelor păduri ale Bihorului în care securea și îndolența făceau încă de pe atunci necruțătoare ravagii. Rândurile în care nu a pregetat să înfiereze asemenea inconștiente practici nu cunosc eufemismul:

„O exploatare forestieră devastatoare și sălbatecă este pe cale să distrugă pentru totdeauna întregul covor vegetal, singurul care apără regiunea împotriva transformării ei în deșert de piatră. Greu pot fi găsite multe alte exemple ale unei atât de nebunești nesocotințe!

Distrugerea completă a pădurii e însoțită de distrugerea pășunilor [...]; trunchiurile sunt târate pe pământ, peste fânațe, în tot lungul marginii pădurii exploatate și pe lungi distanțe, dezgolind astfel solul mobil. Umbletul atelajelor și al turmelor sapă apoi fâgașuri, iar pe pante viroage de șiroire, agenți extrem de activi ai denudării solului. Chiar și această «exploatare distructivă» este înfăptuită în chip absurd: mii de trunchiuri frumoase în întregime fasonate, lăsate pe loc timp prea îndelungat, zac nefolosibile, căci sunt cu totul putrede! Rămâi descumpănit în fața acestei extravagante risipe“¹⁰.

În termeni nu mai puțin drastici vedem înfierat de Racoviță și un alt gen de nefastă intervenție a omului modern în rânduieli statornicite de veacuri, de data aceasta cu un scop căruia nu i se mai poate asocia nici o circumstanță atenuantă. Este vorba de alterarea voită la care a fost supus inestimabilul patrimoniu etnografic al străbunei Țări a Moților. Iată mai întâi faptele:

„Apelativele locale au fost în mod sistematic și intenționat ignorate și înlocuite [de administrația maghiară, n.a.] cu denumiri care n-au nici o legătură cu locul cu structura fizică a acestuia, cu poziția sa etc., și nici măcar vreun avantaj lingvistic, eufonic, sugestiv, umoristic etc. Intr-adevăr, rareori se întâlnește în onomastica fantezistică, fie ea și speologică [...], o colecție atât de bogată în improprietăți flagrante, în apropieri surprinzătoare, în platitudini vulgare.“

Iată apoi motivația științifică — deci obiectivă — în temeiul căreia își formula Racoviță aspra lui critică și care permite o înțelegere corectă a dimensiunilor la care pot ajunge consecințele faptelor incriminate:

„Un nume de loc folosit de băștinași este un monument istoric la fel ca un templu sau un pergament; el este un material

de cercetare indispensabil studiilor filologice, geografice, antropologice, presitorice etc., la fel ca o inscripție săpată în piatră, un papirus, un craniu, un silex cioplit etc. [...]. A încarca să suprimi un nume geografic «legitim» și «tradițional» pentru a-l înlocui cu o elucubrație fantezistă, este un act de vandalism [...], indiferent dacă el este făcut de un turist incult, de un pseudo-naturalist sau de o Comisie administrativă ori parlamentară”¹¹.

Iată, în sfârșit, și valoarea cu adevărat de unicat pe care o are acest patrimoniu etnografic, așa cum a fost ea reevaluată de profesorul Racoviță într-o comunicare pe care a prezentat-o în fața Academiei Române la 30 mai 1935 :

„Avem în România Mare un material de studii științifice care are o prea deosebită importanță, atât pentru cunoașterea țării noastre, cât și pentru deslușirea evoluției popoarelor europene. Acel prețios material este însuși poporul nostru băștinaș [...]. Căci la începuturile obârșiei noastre nu stau numai vreo 19 veacuri, ci acele timpuri încă neolitice sau chalcolitice ce duceau pe aceste meleaguri popoare având tot portul, toată gospodăria, toată firea [...] constituind specificul Românesc. Sunt sate pierdute prin văi muntoase ardelene care trăiesc și astăzi vieți pierdute pe aiurea de multe veacuri; cu fior de în-suflețire m-am văzut, eu, biologul evoluționist, în mijloc de omenire fără fier, fără sticlă, poate chiar fără aramă și fără bronz, care-mi era totuși așa de aproape lângă suflet; cât de mult mai aproape decât droaia amestecată ce se zbate agitată în orașele de azi.”

Comunitatea de trăire spirituală cu oamenii plaiurilor bihorene, atât de cald și de sincer dezvăluită de Emil Racoviță, l-a îndemnat nu numai la atitudini, ci și la înfăptuiri. Îl știm părtaș la organizarea Muzeului Etnografic al Transilvaniei, care a luat ființă la Cluj la 17 iunie 1927 și la inaugurarea căruia a fost prezent în calitate de președinte al Academiei Române. Îl aflăm, de asemenea, alături de alții ca el, inițiator al constituirii, în 1933, a Societății Române de Antropologie din Cluj, în cadrul căreia a militat cu multă tărie pentru ca această disciplină — înțeleasă în sensul ei cel mai cuprinzător, de știință a omului — să ocupe un justificat și necesar loc de frunte în învățământul naturalistic universitar.

Remarcabili prin bogăția și originalitatea tezaurului etnografic conservat în nemărginita depănare a timpului, Munții Apuseni dezvăluie călătorului și o altă față, cel puțin tot atât de atrăgătoare: frumusețea fără seamăn a peisajului, în care unduirea odihnitoare a culmilor masive se îmbină cu asprimea falezelor calcaroase și cu adâncimile întunecate ale cheilor ferăstruite de ape. O față care nu putea face să nu vibreze sensibilitatea sufletească a lui Emil Racoviță și să nu-l îndemne la a judeca asupra a ceea ce s-ar fi putut întreprinde pentru ca această frumusețe să ajungă să încante cât mai mulți oameni. Dând curs acestui îndemn, în iunie 1922 el pornește să bată cu piciorul plaiurile muntoase întinse între Gilău și Beiuș, urmărind să hotărască un drum de creastă care să înfățișeze drumetului cât mai multe alcătuiri ale insolitului mozaic geografic cuprins între Someșul Cald, Arieșul Mare și Crișul Pietros. Pe de altă parte, convins fiind că numai o organizare judicioasă poate pune în valoare așa cum se

cuvine potențialul estetic al acestei cetăți de piatră a Transilvaniei, el fondează — rămânându-i președinte până la capăt — societatea turistică „Frăția Munteană“, germene din care va crește mai târziu bine cunoscutul Oficiu Național de Turism „Carpați“.

Adăugând la înfăptuirile din perimetrul strict al științei speologice toate aceste căi deschise spre cunoașterea și păstrarea nealterată a uneia din secvențele de incontestabilă însemnătate care compun patrimoniul național al neamului românesc, devine limpede că Institutul de Speologie din Cluj și-a demarat activitatea cu o intensitate greu de anticipat, ajungând în neobișnuit de puțin timp să reprezinte ceea ce ctitorul său preconiza încă di start să fie, adică un autentic focar de cultură. Din păcate, continuarea n-a mai putut menține ritmurile începutului. Ori cât de mare ar fi fost puterea de muncă a întemeietorului său, oricât de pilduitoare i-ar fi fost strădaniile și oricât de numeroase sacrificiile, ele nu erau suficiente. Mai trebuia ca și împrejurările să fie prielnice. Ori aceasta nu s-a întâmplat.

Așa cum am mai spus, în vârtejul competițiilor politice care înjgheba și destrăma una după alta echipe guvernamentale și în scurgerea implacabilă a anilor, avântul aproape euforic care a marcat primele clipe de existență a țării reîntregite s-a stins încetul cu încetul iar promisiunile făcute atunci au început să se piardă, în uitare. Rămase neonorate, angajamentele contractuale n-au mai fost în măsură să asigure Institutului cadrul material indispensabil împlinirii unei activități normale și, în loc de a se bucura de sprijinul ce-i fusese la un moment dat făgăduit, acesta s-a văzut confruntat cu greutăți crescânde. Cu o asigurare financiară din ce în ce mai precară, el a devenit obligat să-și restrângă an de an explorările de teren, să-și limiteze tot mai drastic abonamentele la publicațiile științifice străine, să-și împrumuteze continuu achizițiile de aparatură și utilaje și să-și drămuiască tot mai sever resursele pentru a feri cât de cât de perturbării fluxul de apariție al propriei sale reviste, cea care îi oglindea cel mai fidel roadele cercetărilor — „Lucrările Institutului de Speologie din Cluj“.

În fața unei atare situații, Emil Racoviță nu putea rămâne și nici nu a rămas indiferent. Calitatea sa de director îl obliga să depună anual un raport asupra acțiunilor ce fuseseră întreprinse și asupra progreselor ce se aștepta să fie înregistrate. Ori, începând din 1925, șirul acestor rapoarte (la care ne-am referit deja de mai multe ori) nu mai este altceva decât un necurmat protest și o înlănțuire de semnale de alarmă care, pe lângă nenumărate alte intervenții, încercau în van să pună stavilă dezinteresului care amenința să înnămolească drumul cercetării științifice. Începuse și avea să-și arate tot mai mult dureroasele urmări ceea ce Racoviță numea „epoca mizeriei laboratoarelor“, iar înfruntarea ei avea să devină de-acum obiectivul său major.

Lupta era însă inegală. Criza economică în care țara se adâncea progresiv era un obstacol practic de nedepășit și, în 1931, inevitabilul s-a produs : guvernul în fruntea căruia se afla — culme a ironiei! — Nicolae Iorga a suprimat cu totul fondurile de cercetare ce fuseseră destinate până atunci institutelor universitare, așa încât și Instiutul

de Speologie a fost silit să renunțe definitiv la campaniile sale explorative, mărginindu-se la trunchiate și inserțiale studii de laborator.

De loc dispus să accepte sau să nesocotească erorile, chiar și atunci când ele erau comise de oameni de seamă, Racoviță a reacționat cu promptitudine, aproape cu violență. O mostră elocventă a răbufnirii sale de revoltă nu este oferit de raportul directorial pe care l-a întocmit în 1931 și în finalul căruia citim : „Răspunderea guvernelor este întreagă și fără circumstanțe atenuante, în această lamentabilă tragedie universitară. În țările democratice occidentale, această răspundere ar avea urmări, dacă nu cu pedepse materiale întotdeauna, cel puțin cu disprețul și indignarea opiniei publice, care ar curma cariera politică a acelor proști ori răi. Soarta ne-a așezat însă prea departe spre răsărit ce să putem spera în astfel de sancțiuni și în astfel de mijloace de îndreptare. Încât cu mare mâhnire și cu mare îngrijorare în viitor am redactat această dare de seamă”¹².

Pentru istoria Institutului de Speologie din Cluj, fatidicul an 1931 rămâne așadar un moment de răscruce, care reduce în fapt perioada interbelică la doar un deceniu de activitate efectivă. În pofida acestei silit și prea adesea uitate comprimări, bilanțul celor zece ani de trudă a puținilor dar devotaților săi slujitori se înscrie ca o contribuție de vădită consistență la creșterea patrimoniului științific românesc. În acest atât de scurt timp au fost explorate 358 de peșteri, dintre care 222 în Carpați iar restul în carstul iugoslav, italian, francez și african. Culegerea de lucrări din seria „Biospeologica” s-a îmbogățit cu 15 noi fascicule însumând 1.650 de pagini. Au fost dobândite datele necesare pentru elaborarea primelor sinteze biogeografice privitoare la fauna subterană din România. Într-un cuvânt, s-a încheiat un schelet de cunoștințe de care nici astăzi nu se poate face abstracție și de care s-au ancorat în bună măsură mulți din cercetătorii epocii moderne.

Trecerea timpului n-a mai putut întregi acest bilanț decât cu puține fapte. Faza de letargie în care cercetarea speologică a intrat după lovitura de grație primită prea de timpuriu din partea guvernanților n-a putut fi cu adevărat curmată de trecătoarea redresare economică a țării, căci înainte ca speranțele să apuce a renaște pe temelii neamăgitoare, urgia deslănțuită de cel de al doilea mare război mondial a sfărâmat necruțător orice perspectivă. Mutilată de voința nepăsătoare a unor puteri care nici n-au așteptat să o înfrângă, România se zbătea să supraviețuiască. Dictatul de la Viena lovise cu tăiș de sabie, iar Clujul încăput pe mâini străine și ostile nu mai putea oferi nimănui siguranța zilei de mâine. Mulți au luat atunci drumul bejaniei. Universitatea n-a avut nici cea altă soluție. Parte din facultăți s-au refugiat la Sibiu, parte la Timișoara. Facultatea de Științe și, odată cu ea, Institutul de Speologie s-au numărat printre acestea din urmă. Emil Racoviță n-a putut lua cu el decât prea puțin. Biblioteca și colecțiile zoologice au rămas pe loc, sub îngrijirea lui Pierre-Alphred Chappuis, care conta pe o oarecare imunitate desprinsă din calitatea sa de cetățean străin. Dar de continuarea programului de cercetare în nici un caz nu mai putea fi vorba.

Când pacea s-a reasezat peste o vrăjmășie aparent stinsă și când pribegii s-au putut întoarce la vetrele lor eliberate prin jertfă de sânge, era deja prea târziu. Bătrân, ostenit și bolnav, Emil Racoviță a încercat zadarnic să-și readucă ctitoria la dimensiunile sale de început. Nu l-au mai ajutat nici oamenii, nici puterile-i împuținate. Și s-a stins, fără a socoti însă vreo clipă că ar fi fost înfrânt...

Pieritor nu a fost decât omul. Izvorâte dintr-o gândire proiectată mereu în viitor, înfăptuirile lui poartă pecetea perenității. A unei perenități care trebuie să se înscrie înainte de toate în conștiința neamului nostru. Căci memoria poporului nu poate fi trunchiată de uitare. De aceea, rămân și astăzi pline de nealterat adevăr s'ovele pe care un alt mare slujitor al științei, regretatul academician clujean Emil Pop, le-a așternut pe hârtie la puțină vreme după dispariția celui față de care a nutrit întotdeauna o nedrămuită și onestă admirație:

„...Institutul lui, din nou unic în lumea întreagă, stă întreg, bogat, îmbietor, cu un temel de doctrină neobișnuit de clară, cu țelurile magistral fixate. Greu de găsit un așezământ științific care să iradiază atâta atracție pentru cercetători și să sugereze obștei biologilor noștri [...] atâta obligație morală de a-i continua campania de realizări. Dar este și mai greu de găsit o pildă atât de luminoasă și impresionantă de entuziasm și de strădanii pentru știință, de cuceritoare noblețe a caracterului și de profunzime în concepții biologice, ca cea a ctitorului EMIL RACOVITĂ ¹³.

NOTE

1 E. Racoviță. *L'Institut de Spéologie de Cluj et ses considérations générales sur l'importance, le rôle et l'organisation des institut de recherches scientifiques* (Premier rapport de la Direction — Période 1920—1924). *Lucr. Inst. Speol. Cluj*, t. I, 1926, Nr. 1, p. 2.

2 Serbările pentru inaugurarea Universității din Cluj — 31 ianuarie — 2 februarie 1920. Cuvântarea M. S. Regelui. *Atelierele zCartea Românească*, București, 1920, p. 15.

3 S. Pușcariu, Raportul rectorului despre activitatea Universității din Cluj de la înființarea ei. *Anuarul Univ. Cluj* (1919/1920, Cluj, 1921, p. 3—4.

4 E. Racoviță, *op. ct.*, p. 4.

5 *Ibidem*, p. 5.

6 *Ibidem*, p. 7.

7 Universitatea din Cluj, Institutul de Speologie, *Legea de înființare promulgată la 26 Aprilie 1920. Contractul din 18 Decembrie 1919. Memoriul din 14 Decembrie 1919*. *Lucr. Inst. Cluj, Speol. Cluj t.I*, 1926, Nr. 2, p. 9.

8 E. Racoviță, *op. ct.*, p. 10.

9 E. Racoviță, *Observations sur la glacière naturelle dite „Ghețarul de la Scărișoara”*. *Bul. Soc. Șt. Cluj*, t. III, 1927, p. 75.

10 E. Racoviță și R. Jeannel, *Enumération des grottes visitées, 1918—1927* (7-ème série). *Arch. Zool. exp. gén.*, t. 68, fasc. 2, 1929, p. 304.

11 *Idem*, p. 311 și urm.

12 *Anuarul Universității „Regele Ferdinand I” Cluj pe anul școlar 1930—1931*, Cluj, 1931, p. 246.

13 E. Pop, *Profesorul Emil G. Racoviță...*, *Revista Științifică „V. Aamachi”*, t. XXXIV, Nr. 1—2, Iași, 1948, p. 9.